

המפה של קורנליוס לווס ומסע משלחתו לארץ-ישראל

מרדכי לוי

הרקע למסע וקורות המפה

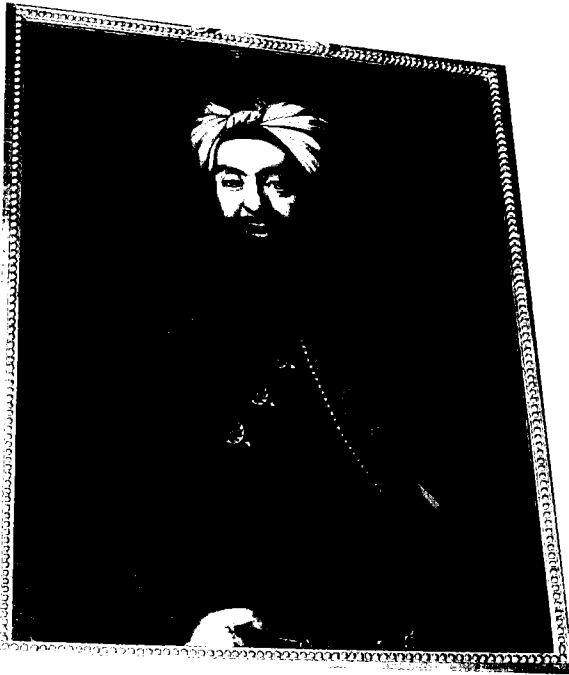
קורנליוס לווס (Loos, 1686-1738) היה מן המעולים בשרטטים ששירתו בחיל ההנדסה השבדי בתקופתו. את הבסיס ליכולת הרישום המרשימה שלו רכש במסגרת הכשרתו כקצין הנדסה. הוא נמנה עם שרידי צבאו של המלך קרל ה-12, שניצלו בשנת 1709, לאחר שהצאר פטר הגדול הנחיל לשבדים מפלה ניצחת בקרב פולטבה. לווס הצטרף למחנה מלכו, שמצא מקלט בבנדר (בסוֹבִיה) שבתחומי הקיסרות העות'מאנית. ב-21 לינואר 1710 נצטווה לווס, יחד עם עמיתיו הקצינים קונרד שפארה (Sparre, 1680-1744) והנס גילנשאפ (Gyllenskepp, 1687-1738), 'לצאת בפקודת הוד מלכותו לירושלים ולמצרים על-מנת להתבונן באורח בלתי-אמצעי בדברים יקרי מציאות ובמונומנטים ולהכין רישומים שלהם'.¹ קרל ה-12, שהיה לותרני אדוק, השתוקק לחזות במראות ארץ הקודש, ושהייתו הממושכת בתחומי הקיסרות העות'מאנית עוד הגבירה את סקרנותו. בהיותו מנוע מלעזוב את בנדר, שיגר אחדים מקציניו על-מנת שיחזרו עם חפצים ותרשימים, שימחישו את מה שנבצר ממנו לראות כמו עיניו. על המשלחת הוטל גם להכין רישומי ביצורים בעלי ערך אסטרטגי. לווס התמחה ברישומי ביצורים ואתרים, ואילו שפארה הצטיין ברישומי מדים ומלבושים. המסע למצרים וארץ-ישראל נמשך כשנה וחצי, וב-7 ביולי 1711 חזרו השלושה לבנדר. עם שובם השלימו את רישומיהם תחת פיקוחו הישיר של המלך. גם מפתו של לווס הושלמה בתקופה זו. לאכזבתו של לווס היו אלה רישומיו של שפארה ששוגרו בשנת 1712 בפקודת המלך לשטוקהולם על-מנת שיוכנו כתחריטים לדפוס.²

למרות תחינותיו החוזרות בפני המלך, נשארו יצירותיו של לווס במחנה. בפברואר 1713, כאשר עמד חיל המצב התורכי להסתער על המחנה בבנדר, ביקש לווס מהמלך להעביר את רישומיו

* תודתי נתונה לד"ר ריכב רובין על עצותיו המועילות בנושא תולדות הקרטוגרפיה של ארץ-ישראל. הערת המערכת: מאמר זה הינו המשך לדיון במפתו של קורנליוס לווס, וראה: נ' שור, מפתו של המאיור קורנליוס לווס (1710-1711), קתדרה, 61 (תשרי תשנ"ב), עמ' 182-184.

1 J.H.v. Kochen, 'Kansli Dagbok från Turkiet', *Karolinska Krigares Dagböcker*, IV, Lund 1908, p. 20

2 R. Josephson, 'Karl XI och Karl XII Esteter', *Karolinska Förbundets Årsbok*, Lund 1947, p. 52

דיוקנו של קונרד
שפארה, בלבוש מזרחי,
ציור שמן

קרל ה-12, ציור שמן

מוזיאון בארצות הברית

למקום מבטחים באמצעות הנספח הצבאי האנגלי ג'יימס ג'פריס (Jeffryes), אך גם הפעם לא נענה המלך לבקשתו.³ במהלך המתקפה התורכית נשרף המחנה כולל מגוריו של המלך. רק תיבה אחת, שהוטמנה מתחת למיטתו, ניצלה. בתיבה נמצאו 40 מרישומיו של לוס, ובהם מפת המזרח. כ-250 מרישומיו האחרים עלו באש, ובהם כל הרישומים מארץ-ישראל להוציא רישום קבר ישן.⁴ התמזל המזל והרישומים שנפלו לידי התורכים נרכשו חזרה על-ידי ציר נסיכות הולשטיין פרידריך ארנסט פון פבריס (Fabricé) שהיה מקורבו של קרל ה-12. הוא דאג לשיגורם ללונד שבשבידיה. לאחר שובו למולדתו נפגש המלך, בשנת 1718, עם לוס בלונד. בפגישתם סוכם כי הרישומים והמפה יוכנו לדפוס. מותו של המלך, ב-12 בנובמבר 1718, ליד הגבול הנורבגי, שם לאל תוכנית זו. לוס החזיק ברישומיו בתקווה שיצליח להביאם לדפוס בעצמו. בשנת 1736, כאשר עמד בפני פרישה משירות הממלכה, נזכרו בחצר המלך, כי הרישומים והמפה הם קניין ממלכתי, ודרשו ממנו להחזירם. בינתיים נפטר לוס, בשנת 1738, ויורשיו החזירו את החומר לארכיון הממלכה. בשנת 1740 הועברו יצירותיו של לוס לידי הנריק בנצליוס (Benzelius), שהתמנה באותה עת לבישוף לונד. בנצליוס, שנשלח בשנת 1715 על-ידי המלך לארץ-ישראל, עמד לפרסם את רשמי מסעו, והתבקש לעבור גם על החומר שהשאירו הנוסעים מיכאל אנמאן (Eneman) ולוס לאחר מותם.^{4*} ואולם לבנצליוס נועד קידום מזהיר למישרת הארכיבישוף של שבדיה, והוא לא התפנה מעולם לפרסם את רשמי מסעו, ולא כל שכן את יומנו של אנמאן ואת מפתו של לוס. לאחר מותו של בנצליוס, בשנת 1758, שבו יצירותיו של לוס למוזאון המלכותי. הן נשארו שם עד שנת 1866, היא שנת חנוכתו של המוזאון הלאומי. בשנה זו הועברו יצירותיו למוזאון החדש, ובו הן שמורות עד היום. עם העברתה צורפה מפתו של לוס לאוסף Tessin-Harleman (THC), המוקדש כולו לחומר העוסק בבניית הארמון המלכותי בשטוקהולם, שנחנך בשנת 1750. בהיותה מוטתת באוסף זה, נעלמה המפה מעיני העוסקים במחקר הקרטוגרפי הכללי והארצישראלי. טיטוס טובלר, ריינהולד רייכט והחוקרים המודרניים לא ידעו על קיומה. בשנת 1931 פרסם אורט ורנגל (Wrangel) צילום מוזער של המפה במאמרו על משלחתו של לוס למזרח.⁵ בשנת 1978 הוצגה המפה בספרייה המלכותית בשטוקהולם במסגרת תערוכה לרגל 30 שנים למדינת ישראל, שהוקדשה לנושא 'אלף שנים למסעות שבדים בארץ-הקודש'. בשנת 1985 הוצגה המפה, יחד עם שאר רישומיו של לוס ששרדו, בתערוכה במוזאון הלאומי בשטוקהולם.⁶ למרות היותה מוכרת למלומדים שבדים, מעולם לא זכתה להתייחסות כנושא הראוי למחקר.

3 פרטים אלה מצויים במכתבו של לוס אל ידידו הגנרל מאגנוס פאלמקויסט (Palmquist), שנכתב מיד לאחר שריפת המחנה בבנדר ב-12 בפברואר 1713. העתק מהמכתב שמור בספריית האוניברסיטה באופסלה, בקובץ SMI 109 UUB.

4 הרישום הועתק מתוך: *Beschryving van Gantsch Syrie en Palestyn of Heilige Landt*, Amsterdam 1677. פרט זה אינו מצוי באבטיפוס של רישום קבר ישן, שהוכן על-ידי אמיקו בשנים 1593-1597. והשווה: ג' שור, 'מפתו של המאייר קורנליוס לוס (1710-1711)', קתדרה, 61 (תשרי תשנ"ב), עמ' 182-184.

*4 ראה: מ' לוי, 'מסע לארץ-ישראל: שני מכתבים של התיאולוג השבדי מיכאל אנמאן (1712)', קתדרה, 53 (תשרי תש"ן), עמ' 75-84.

5 E. Wrangel, 'Den Första Svenska Orientexpeditionen och Cornelius Loos' Teckningar', *Karolinska Förbundets Årsbok*, Lund 1931, pp. 113-171.

6 גב' מרגיט הופמן הפנתה תשומת לבי לדבר התערוכה משנת 1978. המוזאון הלאומי פרסם קטלוג לתערוכה בשנת 1985, ראה: A. Westholm, *Cornelius Loos: Teckningar från en Expedition till Främre Orienten 1710-1711*, Stockholm 1985.

סמל משפחת לוס (שים לב לחצייהסהר בתוך הסמל)

תכלית המפה

המפה מתארת את כל אגן היס-התיכון המזרחי. תחומה משתרע בצפון עד חצי-האי קרים, במזרח עד המדבר הסורי, בדרום עד קצה חצי-האי סיני ובמערב עד חצי-האי הפלופונוזי. לוס הציג את המפה בכתובת שבדית המצויה בכותר המפה ('קרטוש') ולהלן תרגומה העברי:

מפת המזרח והארצות הגובלות בו, הכוללת לא רק נהרות ומקומות עתיקים ידועי שם, שלא ניתן למוצאם במפות אחרות, אלא גם נמלים וערים שמיקומם תוקן לעומת מפות אחרות בהתאם לתצפיות שנעשו במהלך המסע לאותם מקומות בידי קורנליוס לוס, מאיור בחיל ההנדסה, 1711.

אין ספק שלוש התכוון לשרטט במפתו את ארץ-ישראל כפי שנגלתה לעיניו במסעו, וביקש לשקף בתיאורו את מציאות תקופתו ולא את המסורת התנ"כית. בכך נטל על עצמו משימה קשה, שכן מרבית מקורות ההשראה שלו היו מפות ארכאיות ובלתי-מצויאותיות, שנעדר מהן כל רמז למציאות התקופה.

אפיוני המפה

גבולות פוליטיים

הסממן הכולט ביותר המייחד את מפת לוס ממפות מקראיות או היסטוריות אחרות הוא השימוש בגבולות פוליטיים-מינהליים של השלטון העות'מאני, תוך התעלמות מוחלטת מגבולות השבטים. גבולות פוליטיים בני הזמן החלו להופיע בצרפת באמצע המאה ה-17. מפתו של פיליפ דה לה רו (de la Rue) שהודפסה באטלס שלו בשנת 1651 ואשר הוקדשה לסוריה ולארץ-ישראל המודרנית, הביאה לראשונה את החלוקה המינהלית לסנג'קים (שכם וירושלים) ולנסיכויות או אמירויות

77

7 המפה גדולת ממדים: רוחבה 1,315 מ"מ ואורכה 1,380 מ"מ. היא משורטטת בדיו שחור על-גבי גליונות נייר מתוצרת עות'מאנית (סימני הנייר חצי-סהר), המודבקים על אריג בד. סימנה הקטלוגי באוסף המוזאון הלאומי: THC 9100.

(צידון, קיסריה ועזה).⁸ מפתו של לוס זרועה בסימוני גבול של פלכי הקיסרות העות'מאנית. הוא ציין את הפלך בכינוי ביילרבגאט (Beglirbegat), המושאל מכינויו התורכי של מושל הפלך ביילרבי (Beylerbey). באשר לאזורנו הוא אינו מעודכן בחלוקה לפלכים. פלך צידון, שהיה קיים מאז שנת 1660, אינו נזכר.⁹ פלך דמשק (ביילרבגאט דמסקיס), מוזכר, אך בירתו דמשק, ממוקמת בטעות בתחום פלך טריפולי. ניתן לשער כי מקור השגיאה בהעתקה עיוורת של הגבולות ממפה אחרת. לוס לא ציין את החלוקה לסנג'קים (Sancak), אלא כינה את כל השטח מערבית לירדן ארץ-הקודש (Terra Sancta). החלוקה הפנימית ליהודה, שומרון וגליל תואמת את החלוקה המופיעה במפות הארכאיות המתארות את ארץ-ישראל בתקופתו של ישו. גבולות ארץ-ישראל נקבעו, אם כן, על-ידי לוס בשילוב של נתונים פוליטיים בני זמנו ונתונים השאולים מחלוקתה ההיסטורית-המסורתית של ארץ הקודש.

תפרוסת יישובית

מרבית 64 היישובים, המופיעים במפתו של לוס בתחום ארץ-ישראל, שאובים ממאגר היישובים המצוי במפות המקראיות של המאה הי"ז. אך במפת לוס אין הגורש היישובי האופייני למפות אלה. במיקומה הגאוגרפי של צפת הוא מציין את Betulia. זהו זיהוי שגוי, המיוחס למסורת נוצרית מסוף ימי-הביניים, הגורסת את מיקומה של בתוליה בצפת.¹⁰ מיקומה של באר-שבע, Bersabee, צפונית לקו הרוחב של חברון מעיד על השפעתה הממושכת של המסורת הצלבנית, שזיהתה את באר-שבע עם בית-גוברין. ברצועת החוף ציין לוס צפונית לקיסריה יישוב בשם Drusse, אשר אינו קיים כלל. הכוונה היא לדרוזיון, המוזכרת על-ידי יוסף בן מתתיהו כמגדל היפה ביותר שנבנה על-ידי הורדוס בנמל קיסריה.¹¹

במפתו של לוס נמצאים גם יישובים המוזכרים לעתים נדירות או בכתוב בלתי-שגרתית. בקצה הדרומי של רצועת החוף מופיעה Larissa, שהיא הגרסה האיטלקית של אל-עריש. הכינוי מופיע כבר בתקופת הצלבנים, ומוזכר מאוחר יותר באטלס הקטלאני משנת 1375.¹² כינוי היישוב Schenin משקף את ההיגוי הערבי ג'נין, אשר לוס קלט בעת מסעו. ספק אם זיהה את בירתו של הפאשא, שהטיל מוראו על הנוסעים האירופים, כעין-גנים המקראית.¹³ גם כתיב שמות היישובים Saffouri (ציפורי) ו-Latroun משקף את ההיגוי הערבי.

- 8 Ph. de La Rue, *La terre sainte en six cartes géographiques*, Paris 1651. המפה השישית נושאת את הכותרת 'Sourie ou terre sainte moderne'
- 9 A. Cohen, *Palestine in the 18th Century*, Jerusalem 1973, p. 120
- 10 ביתוליה מוזכרת בספר יהודית ד-ו-ז, בקשר לפרשת יהודית והולופרנס. זיהויה נשאר בעייתי, ולפי גרסת גרן יש לחפשה, אם אכן היתה קיימת, בסנור אשר בסמוך לעמק-דותן. ראה: ו' גרן, תיאור ארץ ישראל, ד, ירושלים תשמ"ד, עמ' 229-232. עוד ראה בעניין זה: ר' רובין ומ' לוי, 'המקרא למפת דה אנג'ליס', קתדרה, 52 (תמוז תשמ"ט), עמ' 118, הערה 25.
- 11 מלחמת, א כא ו. מפות המאה הי"ז מציינות לצד קיסריה את שמה הקודם מגדל סטרטון, ובסמוך מצוין השם דרווין. הקרטוגרף הצרפתי אנויל (Anville), שפעל באמצע המאה הי"ח, מציין במפתו: Druse ou Tour de Straton
- 12 K. Nebenzahl, *Maps of the Holy Land*, New York 1986, pp. 78-79. כינויה היווני Rhinocolura ('קטומי האף') או רינוקורורה נפוץ יותר מהכינוי האיטלקי במפות המקראיות של המאה הי"ז, והוא מופיע כבר אצל ההיסטוריון היווני דידורוס מסיציליה במאה הראשונה לפנה"ס.
- 13 יהושע כא כז-כט. בפי הצלבנים נקרא המקום Ginnin

מפתו של קורנליוס לוס

לוס הביא גם חידושים במיפוייה של ארץ-ישראל. למרגלותיו המזרחיים של רכס הכרמל, על אם הדרך מעכו לשומרון, רשומה נקודת יישוב בשם Chefarmi. זוהי שפרעם (בערבית שפא-עמר), שלימים עלתה לגדולה בהשפעת צאצאיו של דאהר אל-עמר. לפיכך יש להקדים את שיקום היישוב בשפרעם לבניית המבצר במקום בשנת 1761.¹⁴ בין עזה לאל-עריש מופיעה נקודת יישוב בשם Caunienes ויש לזהותה כחאן-יונס. כינוי זה מופיע כבר אצל הנוסע ז'אן דה תונוט (de Thevenot) בשנת 1657.¹⁵ הקרטוגרף ההולנדי פיטר ואן דר אה (van der Aa) ציין במפתו משנת 1706 נקודה בשם Caunienes, אך היא מסומנת על פסגת הר בתוך סיני.¹⁶ לוס מיקם לראשונה את חאן-יונס בהקשר היישובי הנכון.

בתקופה שבה התפרוסת היישובית שהוצגה במפות ארץ-ישראל היתה מוגבלת למסורת המקראית והקלאסית היה בחידושים צנועים אלה פתיחת צוהר למגמה חדשה, ששיאה — מיפוייה המציאותי של ארץ-ישראל.¹⁷

הגישה לתיאור המציאות

גישתו של לוס לתיאור המציאות בולטת בשטחי התעניינותו, שנגזרו ממשימותיו במסע — איסוף מידע על עתיקות ומידע אסטרטגי.

מידע על עתיקות

במפה פזורות הערות הנוגעות למצבם המעודכן של יישובים שונים בתקופתו של לוס. לצד ארבעת היישובים, אשקלון, באר-שבע (והכוונה לבית-גוברין), אנטיפטריס (והכוונה לארוסוף — רשפון) וקיסריה, רשם לוס ruinerat, כלומר נחרב. אין הוא הראשון שעמד על עובדה זו. כבר בשנת 1651 ציין פיליפ דה לה רו במפתו ruinee לצד אתרים מהעת העתיקה.¹⁸ ליד צור ובעל-בק, שאתן פקד לוס במסעו, ציין את דבר קיומן של חורבות גדולות — ורשם לצדן finnes stoora ruiner. מזרחית לצור המחיש את העתיקות בציירו אמת מים (aquaducter). ריכוזי חורבות של ערים עתיקות מצוינים במפתו במדבר בית-צידא שבעבר-הירדן. בסמוך לתדמור כתב לוס, שבאתר זה מצויות חורבות גדולות ויקרות ערך, ועיטר אותן בעמודים. מלבד עתיקות ציין לוס גם אתרים בעלי

14 בבבלי נזכר היישוב שפרעם, שאליו עברה הסנהדרין מאושא. ראה: ראש השנה לא א-ב. הצלבנים הקימו במקום מבצר שכונה Le Safran

15 מ' איש-שלום, מסעי נוצרים לארץ-ישראל, תל-אביב 1979, עמ' 351.

16 J. Newberie, *Reyss na het Heylig Land en na Persien en Turkyen*, Leyden 1706. זהו תיאור מסע משנת 1579, שהובא לדפוס בשנת 1706, והוא כולל מפה שגולפה על-ידי ון דר אה. ועיין: E. Laor, *Maps of the Holy Land: Cartobibliography of Printed Maps, 1475-1800*, New York-Amsterdam 1986, no. 533

17 del'Isle, 1675), והיא נושאת התאריך 30 בנובמבר 1714. מפה זו שמורה בכתב-יד באוסף לאור (לאור [שם], מס' 243), והמחקר הגאוגרפי וההיסטורי לא העניק לה תשומת-לב. מן הראוי להוסיף כי בעוד ניצני תיאור המציאות במיפוי ארץ-ישראל ראשיתם בתחילת המאה ה"ח, הרי חיבורים המתארים את המציאות הארצישראלית מבחינה גאוגרפית מתחילים להופיע כבר במאה ה"ג. עיין: א' גראבוסי, 'מן "הגאוגרפיה הקדושה" ל"כתיבת ארץ-ישראל" — תמורות בתיאוריה של ארץ-ישראל על-ידי צליינים במאה ה"ג', קתדרה, 31 (ניסן תשמ"ג), עמ' 43-66.

18 לאור (שם), מס' 420: Dor-Ruinée

מסורת תנ"כית, אך רק את אלה שפקד במסעו. אתרים אלה מרוכזים בסביבות ירושלים: עמק-יהושפט (נחל-קדרון, Josafatsdahl), עין-כרם (Desertum S. Johannum), המעיין החתום (עין-צלחה, Fons Signata) וכן מערת-שאל (Sauls Grotta).¹⁹ בסביבות שכס ציין את באר השומרונית (באר-יעקב, Samaritanska Brunnen), צפונית לכינרת – את מערת-יוסף (גיב יוסף, כיום ליד קיבוץ עמיעד, Josefs Grotta), ודרומית לצור – את בארות שלמה (בריכות ראס אל-עין Salomons Brunnar).

מידע אסטראטגי

במפתו כלל לוס מידע על הביצורים שבעבר-הירדן הסמוכים למסלול שיירות החאג'. לצד מען כתב: 'מבצר מען אויש על-ידי בדווים ונהרס על-ידי הפאשא בן עת'מאן היושב בדמשק, 16 באוגוסט 1710.²⁰ זוהי ידיעה אקטואלית בעלת ערך אסטראטגי שהגיעה לאוזניו של לוס בעת שהייתו בירושלים באוגוסט 1710. בן עת'מאן הוא לא אחר מאשר נאזו בן עת'מאן פאשא, שליט פלך דמשק בשנים 1708-1714. ידוע כי נהג בבדווים ביד חזקה והרג בעורמה את שיח' כל הבדווים קליב (Kulayb).²¹

לוס ציין, כי במבצר בשם זטג (Zatagh), צפונית לאילת, מוצב משמר בדווי וכי מבצר, ששמו לא נרשם, השוכן מזרחית לים-המלח, אויש ובוצר על-ידי בדווים. עוד העיר, כי האזור צפונית לדמשק עשיר במאהלי תורכמאנים וכי במישור אנטוליה חונים בדווים.

שילוב של מפה מבוארת ותיאור המסע

מימד נוסף של השתקפות המציאות במפת לוס הוא המסלול של מסעו, המסומן בקו כפול מרוסק. המפה גם מבוארת, ובשוליה שני טורים כתובים בצפיפות – הטור השמאלי בצרפתית והטור הימני בשבדית – ובהם תיאור תמציתי של המסע. להלן מסלול המשלחת בארץ-ישראל: ב-6 ביולי 1710 הפליגה המשלחת מאלכסנדריה בספינה צרפתית. 40 מילין איטלקיים²² לפני חוף יפו פקדה אותם סערה ששברה את התורן המרכזי. בשל כך נאלצו לסטות צפונה, ונחתו בעכו ב-10 ביולי. כעשרה ימים נחו מתלאות המסע בביתו של הקונסול ההולנדי פאול מאסהוק (Maashouk), ב-20 ביולי הגיעו לג'נין. למחרת ביקרו בסבסטיה ושכס, וב-22 ביולי לנו בהרי יהודה מתחת

19 והכוונה למערת חריתון, המזוהה לפי מסורת צליינית כמערת שאל, שבה דוד כרת את כנף מעילו של שאל. שמואל א, כד ב. ועיין: גרן (לעיל, הערה 10), ג, עמ' 92-93. יש לציין שעל-פי תיאור המסע שבכ"י אופסלה UUB W 161, דף 24-25, לוס וחבורתו ביקרו במערת שאל (היא חריתון). בהר-הפרנקים (הרודיון) ובתורבות תקוע, הסמוכים זה לזה.

20 'Maan. Castel besat of Arraberna, blef ruinerat af Bashan Osman ougli som residerar i Damasko, den 16 Augusti 1710'. הבדווים מכונים בפי הנוסעים בני אירופה ערבים. עיין: 'בן-צבי, ארץ-ישראל וישובה בימי השלטון העותמני, ירושלים 1955, עמ' 36.

21 סופו של נאזו בן עת'מאן פאשא היה רע ומר. במקור שבדי, שנתחבר בבנדר, נכתב ב-11 במארס 1714 כי לאחר שמרד נתפס מושל דמשק הצ'רקסי נאזו פאשא על-ידי יוסוף טופאל ('הצולע') פאשא לא הרחק מירושלים, וראשו הוטז והוצג לראווה בקושטא. ראה: קוכן (לעיל, הערה 1), עמ' 260. דיווח זה תואם את הידוע מכתובות עות'מאנית, שעל-פיה זירת הרצח היתה מרוחקת מהלך שש שעות מדמשק לכיוון יפו, המקום מכונה Chan Terchana ויש לזהותו כדיר חנה אשר בגליל. ועיין: J. Hammer, *Geschichte des osmanischen Reiches*, Beirut 1966, pp. VII, Pest 1831, pp. 170-171; A.K. Rafeq, *The Province of Damascus 1723-1783*, Beirut 1966, pp. 58, 103

22 מיל ונציאני = 1,738 מטר.

כתר ('קרטוש') המפה
(בהגדלה)

לכיפת השמים. ב-23 בחודש הגיעו לירושלים בשעה חשע בבוקר. ב-1 באוגוסט יצאו בדרכם לבית-לחם, ב-3 בחודש ביקרו במעיין החתום ובכריכות-שלמה, ולמחרת חזרו לירושלים לאחר שביקרו בעין-כרם. ב-7 באוגוסט עזבו את ירושלים בחשיכה, ובשעה שתיים לפנות בוקר הגיעו לרמלה. ב-8 באוגוסט יצאו בחשיכה לעבר יפו וכעבור יומיים הפליגו מיפו, ולאחר שיט לאורך החוף הגיעו לעכו ב-12 בחודש. ב-19 באוגוסט ערכו ביקור בהר-הכרמל, ב-20 בחודש עזבו את עכו לכיוון נצרת, ובה ביקרו למחרת. ב-22 באוגוסט ביקרו בהר-תבור, ולנו על גדת נהר-הירדן. ב-23 באוגוסט סיירו לאורך הנהר צפונה והגיעו לטבריה. למחרת נדרו צפונה להר-האוויר וחזרו לעכו דרך כנא הגלילית (כפר כנא). ב-27 באוגוסט עזבו את עכו, וביקרו בבארות שלמה. ב-28 באוגוסט הגיעו דרך צור לצידון.

המסלול של משלחת לוס אופייני לצלייני התקופה, שלא הרבו בדרך-כלל לעבור את השומרון בשל העדר הבטחון בדרכים.

השוואת תיאור המסע עם המסלול המסומן מגלה שהם זהים, להוציא טענתו של לוס, שסייר בתדמור. טענתו זו מפוקפקת בעליל, ולא רק משום שהוא מסמן את מסלולו לתדמור בקווים הסגורים. בטור בשבדית הוא כותב: 'ב-8 באוקטובר 1710 נסעתי לעבר חורבות תדמור או פלמיריה'. משפט זה כתוב בצפיפות כתוספת מאוחרת ובדיו חום (לעומת השחור שבו נכתב שאר התיאור). לוס בחר להשתמש כאן בגוף ראשון כדי לא לסתור את עדויות עמיתו למסע. בשאר התיאור נקט לשון רבים.

מלומדים שבדים התעלמו מפרט זה עשרות בשנים,²³ כנראה על-מנת להימנע מהצגת לוס

R. and E. Billing, 'Medelhavsarkeologi i konungens och rikets tjaenst-Kalabaliken i Bender och Palmyras ruiner', *Medusa*, 2 (1981), pp. 14-25; C. Callmer, *In Orientem-Svenskars faerder och*

כבדאי. הראשון שערער את אמינות טענתו של לוס היה החוקר אולף צדרליף (Cederlöf).²⁴ הוא הוכיח לא רק שלוס בדה את מסעו לתדמור אלא שהוא גם העתיק את רישום אתר זה מספרו של הצייר הנוסע קורנליוס דה ברוין (deBruyn).²⁵

מקומה של המפה בתולדות מיפוי ארץ-ישראל

ההבחנה בין מפה היסטורית-ארכאית לבין מפה המציגה את מציאות זמנה מופיעה כבר במפות ירושלים של המאה הט"ו. הקרטוגרף פטרוס לייקסטין (Laicstein) הכין בשנת 1556 שתי מפות של ירושלים — 'מפת ירושלים הקדומה' לעומת 'מפת ירושלים החדשה'.²⁶ בתחום מיפוייה של ארץ-ישראל התחדדה הבחנה זו בראשית המאה הי"ח. בשנת 1701 הדפיס ניקולס דה פר (de Fer), על גליון אחד, את מפתו של דה לה רו 'ארץ-הקודש המודרנית', שבה סומנו גבולות פוליטיים בני זמנו, מול מפתו של אדריכומוס (Adrichomus) 'ארץ-הקודש העתיקה', המראה את חלוקת השבטים.²⁷ השימוש בהבחנה זו אין פירושו שמפות התקופה מציגות תיאור מציאותי, האופייני למפות המודרניות. לכל היותר ניתן לטעון שהן פחות דמיוניות מהמפות הארכאיות ושיש בהן מרכיבים מציאותיים.

רמתה הקרטוגרפית של מפת לוס אינה גבוהה. מחברה היה, אמנם, רשם מעולה, אך קרטוגרף בינוני.

מפתו של לוס היא מיזוג ייחודי של מפה, המשקפת את מציאות זמנה ככל שהדבר נוגע למשימותיו ולשטחי התעניינותו של מחברה, ויחד-עם זאת היא שבויה עדיין במסורת של מפות ארץ-הקודש הארכאיות ככל הנוגע למתארה הגאוגרפי, הפיזי והיישובי. אין במפה אחידות בסימוני התבליט והנחלים; היא נעדרת קנה-מידה; המרחקים והכיוונים נראים כמקריים; ואין בה שמירה על אחדות כרונולוגית, הגם שאינה גולשת לתקופת התנ"ך. יותר מכל נכון יהיה להגדירה מפה רבת-כללית. יש בה תיאור מסע הכולל סימון מסלולו; יש בה שימוש בגבולות בני התקופה; ויש בה תיאור מציאותי של היבטים אסטרטגיים ועתיקות באמצעות מפה מבוארת. התפרוסת היישובית שלה מעוגנת במפות המקרא, אך יש בה תוספות עדכניות. הופעת מרכיבים כאלה במפה אחת היא תולדה של רוח התקופה שבה השתנו הקריטריונים הקרטוגרפיים של מיפוי ארץ-ישראל. המתאר המקראי-ארכאי החל לאבד את מעמדו הבלעדי לטובת מרכיבים מציאותיים, פוליטיים ויישוביים, בני הזמן.

forskningar i den europeiska och asiatiska Orienten under 1700 talet, Stockholm 1985, p. 20; G. Jarring, 'Cornelius Loos', *Svenskt Biografisk Lexikon*, Stockholm 1982, pp. 101-102; R. Murray, *Till Jorsala*, Stockholm 1984, p. 133 וכן: וסטהולם (לעיל, הערה 6), עמ' 10; ורגנל (לעיל, הערה 5), עמ' 157-156.

U. Cederlöf, 'Cornelius Loos resa till Paradiset', *Palmyra Öknens Drottning*, Stockholm 1988, pp. 35-42

Reyzen van Cornelius de Bruyn door de Vermaardste Deelen van Klein Asia... van Aegypten, Syrien en Palestina, Delft 1698. בשנים 1700 ו-1704 יצאו מהדורות בצרפתית. בשנת 1702 — מהדורה באנגלית.

ר' רובין, ירושלים במפות ובמראות מן התקופה הביזנטית עד המאה הי"ט, תל-אביב תשמ"ח, עמ' 84-85. ועיין גם: 'בן-אריה ונ' אלחסיד, 'מספר הערות למפות ירושלים 1470-1600', א' כהן (עורך), פרקים בתולדות ירושלים בראשית התקופה העות'מאנית, ירושלים תשל"ט, עמ' 112-151.

27 נבנצאל (לעיל, הערה 12), עמ' 140-141.

מקורותיו של לוס

אין ספק כי לוס התבסס על מפות שקדמו לו. לפי קווי המתאר של החוף והימות יש לשייך את מפתו ל'אסכולה האדריכומית', שזכתה למעתיקים רבים במאה הי"ז. מפות מסוג זה מצויות בספרו של אולף דאפר (Dapper). כשם שרישום הקבר הקדוש הנכלל בספר זה שימש לו מקור השראה לרישום שלו על נושא זה, כך שימשו לו מפות השבטים של דאפר השראה קרטוגרפית. לוס הכיר בוודאי את מפת ארץ-הקודש שנדפסה בתנ"ך השבדי שיצא לאור בפקודת קרל ה-12 בשנת 1703.

מפה זו היא הגרסה השבדית של מפת השבטים של הקרטוגרף הצרפתי גיום סנסון.²⁸ כאשר לגבולות הפוליטיים, ניתן לשער כי לוס הושפע בצורה זו או אחרת מן האבטיפוס של מפת ארץ-ישראל בעלת הגבולות הפוליטיים, פרי יצירתו של דה לה רו. מפתו, שהודפסה לראשונה בשנת 1651, היתה זמינה בתקופתו של לוס עם הדפסתה המחודשת באטלס שיצא לאור באמסטרדם בשנת 1705.²⁹

ספר מסעותיו של דה ברין שימש אף הוא מקור השראה ללוס, הן לרישומיו והן לתיאור מסעו. בספריית אופסלה השתמר כתב-יד הכולל גרסה מורחבת ובלתי-ידועה של תיאור מסעו של לוס.³⁰ התיאור המתייחס לסיוור משלחת הקצינים בירושלים ובית-לחם, מביא בהרחבה גם את תיאור בריכות שלמה והמעייין החתום. ניתן היה להניח כי בבואם לתאר את המפעל הטכנולוגי העתיק הזה לא ישעו קציני ההנדסה להסברם של מדריכיהם הפרנציסקנים, אלא סקרנותם המקצועית ונסיגונם במדידות יניבו קטע מקורי בעל משמעות לתולדות המקום. ברם, מסתבר כי הקטע המתאר את המעיין החתום (עין-צלאח) והבריכות לקוח בשלמותו מספרו של דה ברין.³¹ נטייתו של לוס 'לגנוב' ממקורות אחרים מתאשרת גם מעדותו של הנוסע ההוגוטי אוברי דה לה מורטריי (de la Mortraye). לדבריו, עם חזרתו מארץ-ישראל העתיק ממנו לוס רישומים מטרויה, וסירב להודות בכך.³²

ההתחקות אחר מקורותיו של לוס מדגישה ביתר שאת את בעיית אמינותם של תיאורי המסעות כמקור היסטורי-גאוגרפי. העתקות, גניבות ספרותיות וסיפורי בדים שזורים בהם יחד לצד קטעים אותנטיים. השימוש בספרי מסע לצרכי מחקר מחייב אפוא משנה זהירות, ובכל מקרה יש לערוך בדיקה מקיפה ככל האפשר של מקורותיו של המחבר.

- 28 G. Sanson, *Judea seu Terra Sancta quae Hebraeorum sive Israelitarum in suas Duodecim Tribus Divisa*, כלולה ב-Atlas contractus, שהודפס באמסטרדם על-ידי P. Schenk (כנראה בשנת 1700).
- 29 P. Mortier, *Atlas Antiquus*, Amsterdam 1705
- 30 סימנו הקטלוגי: UUB W161. תודתי נתונה למר סטפאן דומיניק על סיועו בפענוח כתב-היד. ועיין גם: Gren, 'Bidrag till Michael Enemans Biografi', *Donum Grapeanum (Acta Bibliothecae Universitatis Upsaliensis, V)*, Uppsala 1945, p. 446
- 31 עיין במהדורה המתורגמת לצרפתית: C. de Bruyn, *Voyage au Levante, c'est a dire dans les Principaux endroits de l'Asie Mineure, dans les Isles de Chio, de Rhodes, de Chypre, etc. De meme que dans les plus considerables villes d'Egypte, de Syrie, et de la Terre Sainte*, II, Rouen 1725, pp. 213-215
- 32 הסוחר וההרפתקן מורטריי ברח מצרפת לאנגליה בשל רדיפות דת. הוא ביקר בארץ בשנת 1697, והגיע עד רמלה, אך נאלץ לוותר על ביקור בירושלים בשל מחלה. שנה אחרי כן השתקע בקושטא, שם פגש את לוס, ובקיץ 1711 התוודע לחצר השבדית בבגדד והחל לפעול למען קרל ה-12 כסוכן כספים. עדותו מופיעה בספר מסעותיו שפורסם לראשונה בהאג בשנת 1727. הציטוט לפי המהדורה השבדית: *Seigneur A. de la Mortrayes Resor*: 1711-1725, Stockholm 1912, pp. 2-3

מחוויותיהם של חברי המשלחת של לוס בירושלים (1710)

שפארה, מחברי המשלחת של לוס ונצר לשובלת אצולה, הותיר אחר מותו מסמכים אישיים ששימשו בסיס לכתיבת הביוגרפיה שלו כמקובל בקרב בני מעמדו בשכדיה. חיבור ביוגרפי זה, שיצא לאור בשנת 1762, כולל את אחד התיאורים המשעשעים ביותר של שהיית אירופים בירושלים במאה הי"ח.³³ התיאור מתחיל בהגעתה של המשלחת לשער העיר בבוקרו של ה-23 ביולי 1710. הזקיף סירב להכניסם, ורק לאחר שהוזעק נציג הקוסטוריה ממנזר ס"ט סלבדור, הותר להם להיכנס לעיר. קודם לכן נערך חיפוש אחר נשק בכליהם והיה עליהם לשלם דוקאט לגולגולת. במנזר ציפתה להם קבלת פנים חמה ביותר, שכללה גם את טקס רחיצת הרגליים המסורתי על-ידי אב המנזר. שפארה מעיר כי בשל ציפייתם לתשר גדול העדיפו הנזירים לארח לותראנים עשירים על-פני קתולים עניים. בחצות ירושלים לא הותר לשבדים להסתובב באופן חופשי אלא בלוויית משמר תורכי, שאותו היה עליהם לממן מכספם. בכנסיית הקבר הם חויבו לשלם 28 ריקסדלר דמי כניסה, בעוד נוצרים מנתני הסולטאן חויבו רק במחצית הסכום. המוסלמי שבידיו הופקדו מפתחות הכנסייה נהג להתיר את הכניסה רק במשך שעה אחת מדי יום, אולם תמורת דוקאט אחד היה מוכן לפתוח שערי הכנסייה בכל שעה שהתבקש.

כבן למשפחה אמידה רכש שפארה מזכרות מירושלים ומבית-לחם בסך של 200 דוקאטים.³⁴ בלשון הביוגרפיה: 'הוא רכש תבנית של כנסייה עשויה מעץ המשובץ בצדף וכן תבנית של קבר ישו שבו ניתן היה לזהות את הקפלות והמזבחות המעטרים אותו מסביב'. עם שובו לבגדד ביקשו המלך קרל ה-12 למסור לידיו את תבנית הכנסייה וכמה ציורים קטנים, אך למרות הבטחתו לא שילם לו תמורתם.

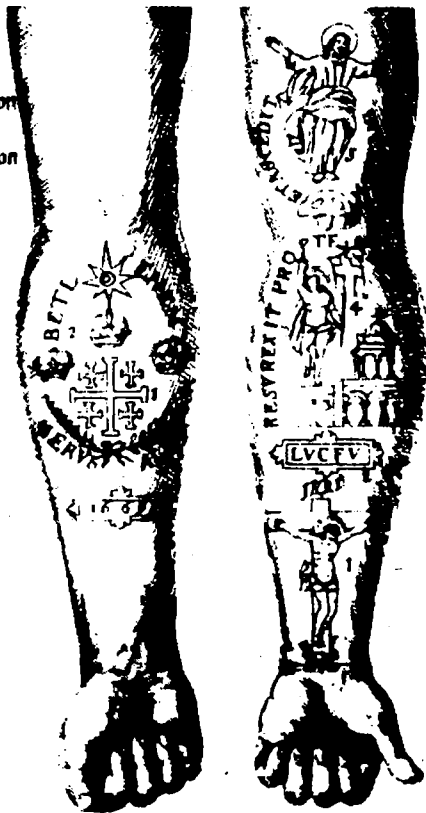
בביוגרפיה של שפארה נמצא תיאור נדיר של כתובות קעקע שנחרטו על זרועותיהם של חברי המשלחת כאות לצליינותם לירושלים:

בחלקה העליון של זרוע שמאל צויר צלב גדול, שמכל אחת מצלעותיו יצאו זוויות ישרות [צלב פרנציסקני]. בצד הנמוך של זרוע שמאל נמצא כתר עשוי כוכבים ומתחתיו שלושה כתרים שיצרו משולש. מסביב לכתרים התנוססה הכתובת: Sigillum S. Urbis Hierosolymae [חותמת עיר הקודש ירושלים]. בפרק יד שמאל צויר קבר ישו והכנסייה שמעליו. מתחת לכנסייה התנוסס ציון מועד המסע: 1710. בחלקה העליון של זרוע ימין התנוססה תמונת ישו הצלוב ומעליה ראשי התיבות INRI [ישו הנוצרי מלך היהודים]. בפרק היד הימנית צויר של אבן המשיחה ומסביבו ראשי-התיבות LUCFU — שפירושו: Lapis ubi Christus fuit unctus [האבן שעליה נמשח המשיח]. כהשלמה לתיאור זה מצוי בספר מסעותיו של האציל הפרוסי אוטו פרידריך פון דר גרובן

33 S. Loenbom, 'Öfwersten Herr Baron Conrad Sparres Lefverne', C.C. Gjørwell (ed.), *Nya Svenska Biblioteket*, I, Stockholm 1762, pp. 29-39

34 דרקע לנושא עיין: נ' שור, 'לתולדות תעשיית הצדף והמזכרות בבית לחם', א' שילר (עורך), בית לחם וכנסיית המולד, ירושלים 1980, עמ' 34-42.

1. das Wapen von Jerusalem
2. das Wapen von Bethlehem

- 1 die Eruehigung Christi
- 2 Ein Stein so zwischen den Berge Golgatha lieget, mit den Buchstaben Lapis Ubi Christus fuit Unchu
- 3 das Grab Christi
- 4 die Auferstehung Christi
- 5 die Himmelfahrt Christi

כתובת קעקע על זרועות
צליקן (לפי אוטו
פון-גרובן)

(Groeben) איור המתאר כתובות קעקע, וזהו ברובן לתיאור של שפארה, שצוירו על זרועותיו של גרובן בעת ביקורו בירושלים בשנת 1669.³⁵ ציירי כתובות הקעקע לא שינו את מתכונת הציורים עד כואם של הנוסעים השבדים, שכן לרשותם עמדו מטריצות. טכניקה זו מוזכרת בפירוט רב בתיאורו של הנוסע הצרפתי ז'אן תונוט (Thevenot), אשר ביקר בארץ-ישראל בשנים 1662-1665.³⁶ ציירי כתובות הקעקע השתלבו אם כן היטב בתעשיית המזכרות בירושלים ובבית-לחם. גם הנוסעים השבדים אנמאן ובנצליוס ביקשו להנציח על עורם את ביקורם בעיר הקודש באמצעות כתובות קעקע המכונות בשבדית jerusalemmaerkerna — אותות ירושלים.³⁷ ניתן להניח, שתופעה זו היתה נפוצה יותר ממה שניתן ללמוד עליה על-פי העדויות הספורות שהגיעו לידינו.³⁸

O.F.v.d. Groeben, *Orientalische Reisebeschreibung*, Marienwerder 1694, p. 132 35
 מצוטט לפי מהדורת פריס משנת 1689 *Voyage de M. de Thevenot tant en Europe* 36
qu'en Asie et en Afrique, Paris 1689, p. 638
 העדות מופיעה בתוך: Svenska Biblioteket, III, Stockholm 1759, pp. 337-338 37
 S. Oettermann, *Zeichen auf der Haut: Die Geschichte der Taetowierung in Europa*, Frankfurt aM 38
 1985, pp. 15-16